

Акматалиев А.Т., Калбердиева М.К., Нурдинов Б.Ж.

ЭТНОСТУН МАДАНИЙ МУРАСЫНДАГЫ
РУХАНИЙ-АДЕП-АХЛАКТЫК БААЛУУЛУКТАР

Акматалиев А.Т., Калбердиева М.К., Нурдинов Б.Ж.

ДУХОВНО-ПРАВСТВЕННЫЕ ЦЕННОСТИ В
КУЛЬТУРНОМ НАСЛЕДИИ ЭТНОСА

A. Akmataliyev, M. Kalberdieva, B. Nurdinov

SPIRITUAL AND MORAL VALUES IN CULTURAL
HERITAGE OF THE ETHNOS

УДК: 930.1 (575.2) (04)

Изилдөөнүн предмети – руханий адеп-ахлактык баалуулуктар саналат. Изилдөөнүн максаты – этностун маданий мурасындагы руханий-адеп-ахлактык баалуулуктар маселесин изилдөө. Изилдөөнүн ыкмалары: изилдөө процессинде системалуу, тарыхый жана башка методдор колдонулган. Алынган жыйынтыктар: макаланын автору изилдөөнүн жүрүшүндө көрсөткөндөй, руханий тарап этникалык маданияттын баалуулук категориялары: сулуулук, жакшылык, чындык, ишеним менен тыгыз байланышкан. Этностун руханий коду өзүнө адамдын тышкы жана ички дүйнөсүнө болгон рефлексия катары пайда болгон ан-сезимдик-бейандык категорияны камтып турат. Алынган натыйжалардын илимий баалуулугу этностун маданий мурасы менен руханий-адеп-ахлактуулуктун өз ара тыгыз байланышында жатат. Алынган натыйжалардын практикалык мааниси азыркы мезгилдеги аталган маселелердин бири-бирин толуктап турушунда турат. Аталган тема боюнча изилдөөнүн келечеги туурасындагы сунуштамалар: кийинки илимий изилдөөлөрдө маданий мурас менен руханий-адеп-ахлактык баалуулуктар маселелери кыйла тереңирээк изилдөө.

Негизги сөздөр: этнос, маданий мурас, руханийлик, адеп-ахлактык баалуулуктар, этникалык маданият, компонент, миф, элемент.

Предметом исследования являются духовно-нравственные ценности. Цель исследования – изучение вопроса о духовно-нравственных ценностях в культурном наследии этноса. Методы исследования: в процессе исследования использовались систематические, исторические и другие методы. Полученные результаты: как показал автор статьи в ходе исследования, духовная сторона наиболее связана с ценностными категориями этнической культуры: красоты, доброты, истины, веры. В силу того, что духовный код этноса представляет собой сознательно-бессознательную категорию, которая возникает как рефлексия на внешний и внутренний мир человека. Научная ценность полученных результатов заключается в тесной связи между культурным наследием этноса и духовно-нравственным обликом. Практическая значимость полученных результатов заключается в взаимодополняемости указанных вопросов в настоящее время. Рекомендации о перспективах исследований по данной теме: в следующем научном исследовании следует более глубоко изучить вопросы культурного наследия и духовно-нравственных ценностей.

Ключевые слова: этнос, культурное наследие, духовность, нравственные ценности, этническая культура, компонент, миф, элемент.

The subject of the research is spiritual and moral values. The purpose of the study is to study the issue of spiritual and moral

values in the cultural heritage of the ethnic group. Research methods: systematic, historical and other methods were used in the research process. The results obtained: as the author of the article showed in the course of the study, the spiritual side is most associated with the value categories of ethnic culture: beauty, kindness, truth, faith. Due to the fact that the spiritual code of the ethnos is a conscious-unconscious category that arises as a reflection on the external and internal world of a person. The scientific value of the results obtained lies in the close connection between the cultural heritage of the ethnic group and the spiritual and moral image. The practical significance of the results obtained lies in the complementarity of these issues at the present time. Recommendations on the prospects for research on this topic: in the next scientific study, issues of cultural heritage and spiritual and moral values should be studied in more depth.

Key words: ethnos, cultural heritage, spirituality, moral values, ethnic culture, component, myth, element.

Этностун материалдык жана руханий маданиятынын көз карандысыз формаларында анын баалуулук-функционалдык мазмуну турат, ал убакыт менен мейкиндикте болуп, турак-жайдын архитектурасында, интерьерде, кийимде, тамак-ашта, үрп-адаттарда ж.б.у.с. өзүнүн ордун табышат. Этностун маданий мурасы өз кезегинде уникалдуулугун жана көп кырдуулугун аныктоочу этникалык маданияттын базистик-салттуу негиздерине таянат. Этникалуулук белгилүү бир стереотиптердин системасы, этностун мүчөлөрүнүн жүрүм-турум нормалары катары кызмат кылат, маданият биологиялыктан тышкары иштелип чыккан механизмдердин системасы болуп саналат, анын жардамы аркасында этномаданий чөйрөдөгү адамдардын ишмердүүлүгү стимулдаштырылып, программалаштырылат жана жүзөгө ашырылат [1].

Маданиятты мындай түшүнүү аны этнотүзүүчүлүк жана этносактоочулук түзүүчү катары аныктайт. Этнофор турмуштук мейкиндикте этностун ичинде топто иш алып барган жүрүм-турумдук, коммуникативдик, баалуулук моделдерге ылайык иш алып барат. Алар салыштырмалуу түнттүктү, өз кезегинде этникалык маданияттын консервативдик-этноборбордук мүнөздү аныктайт. Бирок этникалык маданияттын өзгөчөлүгү жана унткалдуулугу этникалык түзүлүштөрдүн башка маданияттары менен катар формаларынын көп түрдүүлүгүндө көрүнүшү мүм-

күн. Мисалы, кытай же орус маданияты – өз алдынча жана жеткиликтүү көрүнүштөр, алардын кайталангыс сапаттары бардык адамзаттын маданияты менен карым-катнашта болот. Адамдар элдин маданияты же этникалык маданият, этникалык тийиштүүлүк кандай кылса ошондой болуп калышат. Адам – этникалуу, андыктан ал маданияттын жеке алып жүрүүчүсү болуп эсептелет.

Этнос салттуу коомдогу маданий активдүүлүктүн субъектиси болуп саналат деп айтууга болот. Этнос менен адамзаттын маданиятынын бардык формасы, көрүнүшү байланышкан, же адамдан, анын чыгармачылыгынан, салттарынан, баалуулуктары менен нормаларынан тышкары маданият жашай албайт. Демек, этникалык маданиятты дүйнө көз караштын жалпылыгын жана көптөгөн муундардын дүйнө көз караштык идеяларын жүзөгө ашыруу мүнөзүн калыптандыруучу тарыхый эс тутумдун механизминин ишаракеттеринин натыйжасы, жеке тилдик үй-бүлөгө болгон тийиштиги, өзүнүн кандык, тарыхый жана маданий бүтүндүгүн андап билүү катары берүүгө болот, б.а. этнос анын туруктуулугун камсыз кылуучу ички механизмдерге ээ болуп, ал этностун мүчөлөрүнүн ичиндеги маданий белгилер менен мүнөздөмөлөрдү өзгөчө бөлүштүрүүдө турат.

Этникалык маданияттын адеп-ахлактык-руханий өзөгү этноско кирүүчү бардык адамдардын жаралуусунун жалпылыгынын негизинде калыптанат. Бул жобо жалпы этностук топтун жашоосуна таасирин тийгизген маанилүү тарыхый-маданий өзгөчөлүктөрдү камтыган элдик оозеки чыгармачылыкта жана адабиятта эскерилген алыскы жалпы ата-бабалар, маданий өзгөчөлүктөр жөнүндөгү уламыштарда ырасталган. Демек, этникалык маданият белгилүү бир оригиналдуулукка ээ, бирок ошол эле учурда башка маданият менен кагылышууда баалуулуктар өзгөрүшү (трансформацияланышы) же жок болушу, же алардын маани-маңыздык түсүн өзгөртүүсү мүмкүн.

Этникалык маданияттын руханий-адеп-ахлактык баалуулук компоненттеринин калыптануусунда диндин мааниси абдан чон. Жогорку күчтөргө болгон ишеним коомдук жашоонун бардык эрте формаларынын универсалдуу мүнөздөмөсү. Дин татаал жана кыйын көзөмөлгө алынуучу көрүнүштөрдү түшүндүрөт же жергиликтүү билимдер жана жөнөкөй технологиялар үчүн жеткиликсиз болгон маселелерди чечет.

Дин мифтен келип чыгат жана аны эч качан байланышты толугу менен үзбөйт. Дин коомдук, анын жекече ишке ашырылышы болуп ишеним эсептелет. «Ишеним жөнүндө сөз кылууга ошол жерде гана жол берилет, - деп жазган орус философу И.Ильин, - анда чындык биздин жан дүйнөбүздүн терендиги менен кабыл алынат; биздин рухубуздун кубаттуу жана жаратуучу булактары ага жооп кайтарган жерде; жүрөк сүйлөйт, ал эми калган адам анын үнүнө жооп берет;

мөөр биздин жашообуздун дал ушул суу ачкычынан алынып салынгандыктан, анын суулары кыймылдап, жашоого агып кете баштайт» [6, 136-6.]. Ишеним адамдарда ушундай эле сезилет - диндер көп жана ар түрдүү. Бардык диндердин кээ бир жалпы өзгөчөлүктөрү жана үлгүлөрү бар. Демек, ишеним адамдын этностук маңызынын чыныгы гуманисттик негизинин көрүнүшүнө көмөктөшүүчү айырмалоочу элемент. Этникалык маданияттар менен алардын диндеринин чырмалышып, этносто жашап жаткан диндин өзү оригиналдуулуктун кээ бир өзгөчөлүктөрүнө ээ болот – бул этностун өзүнүн рухуна, маданиятына жана алгачкы ишенимдерине ылайык деп айтуу керек.

Этникалык маданияттын руханий-адеп-ахлактык тарабынын маанилүү компоненти мифологиялык система болуп саналат. Миф укмуштуудай өжөр, сыягы, ал карыйт, өлөт, бирок күлдөн Феникстей болуп, этноско мүнөздүү жана анын субстанциялык негизи болуп, тарыхтын жаңы бурулуштарына көтөрүлөт [2]. Мифтин табиятынын өзү мифтик символизмдин оригиналдуулугунда жатат жана өзүн көрсөтөт. Эгер африкалык адам жер анын энеси деп талашып, жерди казуудан баш тартса, анын жүрөгүнө күрөк тебе албаса, бул Жер эненин символу ал үчүн жөн гана кооз сөздөр эмес, абсолюттук чындык экенин билдирет. Мифтин компенсациялык функциясы аркылуу этникалык өзүн-өзү сыйлоо күчөйт.

«Циклдик убакыт» сыяктуу архаикалык түшүнүктү колдонуу менен миф этномаданий топтун тарыхый жагдайлардан улам түшкөн кырдаалга нааразычылыгын жеңүүгө мүмкүндүк берет, бул кырдаалдын өлүмгө учурагандыгын «алтын доорго» кайрылуу менен жокко чыгарат. Албетте, ар бир элдин тарыхында болгон, бул кризистен чыгууга болот жана гүлдөп-өсүү мезгили кайра кайтып келет дегенди билдирет. Мунун маанилүү шарты ата-бабалардын гүлдөп-өсүшүн камсыз кылган жана алардан калган моралдык-этикалык нормаларды сактоо болуп саналат. Эреже катары, баалуу руханий жана адеп-ахлактык «эталон» функциясы түпкү маданий салтты алып жүрүүчү эң байыркы ата-бабаларга таандык. Тарыхый аспектиде алар баалуулук аспекти аркылуу дүйнө элдерин бириктирет. Этникалык маданияттын салттарынын мазмунуна руханий тарап кирет: этникалык топтун моралдык талаптарына социалдык мамилеси; руханий өнүгүүдөгү үзгүлтүксүздүк; моралдык ишенимдердин жана жүрүм-турум нормаларынын биримдиги; өзүн-өзү башкара билүү, жүрүм-турумда ырааттуулук кирет.

Руханий жагы этникалык маданияттын баалуулук категориялары: сулуулук, боорукердик, чындык, ишеним менен көбүрөөк байланышкан. Этностун руханий коду адамдын тышкы жана ички дүйнөсүнүн чагылуусу катары келип чыккан. Руханий элементтер архаикалык - этникалык мазмундун, анын ичинде эл-

дин "менталдык тарыхынын" жана маданиятынын көрүнүшүндө түрткү берүүчү күчтү көрсөтөт.

Топту бириктирген жана маданий эс-тутум менен бекемделген жалпы этномаданий тажрыйба анын келип чыгуу мифинин маанилүү бөлүгү болуп саналат. Топтун көз карашы боюнча, бардык тарыхый окуялар бирдей эмес жана эквиваленттүү. Ошондуктан, белгилүү бир тандоо жасоо, мифтин келип чыгышы жөнүндө этностук чек араны баса белгилеген окуяларды баса белгилейт. Адатта, бул чыр-чатактар, согуштар, миграция, маданияттар аралык байланыштар, саясий жана маданий иерархия. Ошол эле этноинтеграциялоочу жана этнодифференциациялоочу жүктү жамааттык травманын образдары (ачарчылык, эпидемия, согуштагы жеңилүү, геноцид ж.б.) алып келет. Анын үстүнө "даңазалуу" өткөндүн образдары башка топтордон артыкчылык сезимин калыптандырып, позитивдүү инсандыкты түзсө, аскердик ийгиликсиздикти, кулчулукту же моралдык кемсинтүүнү эскерүү "терс инсандыкты" козгойт [7, 3-14-бб.]. Анын үстүнө мифте фактылардын эле эмес, ата-бабалардын да белгилүү бир «тандоосу» бар. Адистер белгилегендей, дээрлик ар бир этникалык топ бир нече гетерогендик социалдык компоненттерден (уруулардан) түзүлөт, алардын ар биринин өзүнүн ата-бабалары да, ийгиликтери менен жеңилүүлөрү да бар өзүнүн тарыхы бар. Алар белгилүү бир деңгээлде моралдык идеалды түзөт, бул топтун социалдык-психологиялык адаптацияланышына максималдуу деңгээлде көмөк көрсөтөт.

Көбүнчө этникалык өзгөчөлүк жүрүм-турум менен аныкталат жана этникалык түстүү баалуулук багыттарын эң көп топтогон социалдык-нормативдик маданият камтыйт. Руханий-нормативдик аспектинин негизин этностун тарыхый маданий баалуулуктары түзөт, алар акырында турмуштук нормаларга (этикалык, укуктук, күнүмдүк, жүрүм-турумдук ж.б.) жана үрп-адаттарга айланган. Бул ченемдер жана үрп-адаттар ар бир кийинки тарыхый доордо өзгөртүлүп, жаңылары менен алмашып турат. Элдин «рухуна» туура келгендер гана, анын этномаданий үстөмдүгү жана түпкүлүктүү муктаждыктары узак убакытка тамыр жайышат. Коомдук институттар, коомдук пикир жана маданият аркылуу алар коомдук эле эмес, жеке турмушту да, адамдардын жүрүм-турумун жана мотивациясын, алардын «жаман» жана «жакшы», «туура» жана «жалган» түшүнүгүн ж.б. жөнгө салат, этникалык маданияттын берилген функциясы болгон эмес, мүмкүн эмес жана ар бир этнос жашаган коомдун болушу, ал эми этностун өзү эч кандай узак убакыт бою жашай албайт: анын мүчөлөрү жамааттык жашоонун адеп-ахлактык критерийлеринин жана эрежелеринин биримдигин жоготот, ансыз кандайдыр бир социалдык жана руханий-маданий жамааттар сөзсүз түрдө коомдо жашап кетмек.

Руханий-адеп-ахлактык, жалпы адамзаттык баа-

луулуктар максаттуулуктун жогорку даражасы жана себептик байланыштарды жана мыйзам ченемдүүлүктөрдү орнотуу менен айырмаланат. Мисалы, ар кайсы өлкөлөрдү кыдырып, адам каада-салт, үрп-адат, диндин өзгөчөлүктөрү, адеп-ахлак – этникалык маданияттын баалуулук элементтери жөнүндө көп нерселерди үйрөнөт. Маданияттын бул жагы этностун ийкемдүү, ошол эле учурда динамикалуу болушуна, демек, айлана-чөйрө менен энергия алмашуусуна жана өз кезегинде жоголуп кетпешине жардам берет. Этникалык маданияттын тарбиялык жана руханий-коргоочу функциясы биринчи кезекте адеп-ахлактык баалуулуктарды коргоодон турат жана этникалык топтун руханий турмушунун тажрыйбасы болуп саналат. Руханий-адеп-ахлактык негиздердин гуманисттик мааниси цивилизациялык процесстердин терс көрүнүштөрүн өзүнө сиңирүү үчүн түзүлгөн. Этникалык маданияттын бул маанилүү жагы адамдын жашоосун руханийлештирет, ошентип, этникалык тегинин эрип кетишине жол бербейт. Этникалык маданият адамдын эс тутумунда этностук топтун эң маанилүү руханий жана маданий баалуулуктарын топтойт, бул аны уникалдуу кылат. Ю.Лотман туура белгилегендей, маданият өз кезегинде убакытты жеңип, өзүнүн казынасында өткөндүн бир нече элементтерин сактоонун өзгөчө механизмине ээ. Ал этникалык компоненттин архаизминде жана этномаданий оригиналдуулуктун сакталышында чагылдырылган мезгил байланышынын бузулуу процессинин алдын алууга жардам берет.

Руханий маданият тармагындагы жетишкендиктер ар бир улуттун өз тагдырын өзү чечүүдө материалдык маданиятка караганда байкаларлык чоң роль ойнойт. Руханий маданият өзүнүн табияты боюнча ар бир адамдын психикасына байланыштуу. Адамдын маданий ишмердүүлүгүнүн ар кандай чөйрөсү ага мүнөздүү баалуулук чен-өлчөмгө ээ: Ошентип, материалдык жашоонун, адеп-ахлактын, диндин, илимдин жана искусствонун баалуулуктары абдан автономдуу. Бирок жогоруда айтылгандардын бардыгын аныктоочу баалуулуктардын жогорку деңгээли да бар: булар маанилүү же экзистенциалдык баалуулуктар. Бул маанилүү баалуулуктар жана адамдын жашоосунун жүрүшүнө багыт берет, ага максаттарды коёт, алардын этникалык маданиятынан нормаларды жана идеалдарды иштеп чыгууга жардам берет.

Белгилүү бир этникалык жамааттын адамдары өздөрүнүн күнүмдүк жүрүм-турумун түзүүчү, идеалдарды жана маанилерди тандап алган баалуулук структуралары бул этникалык топтун аң-сезиминин эң маанилүү бөлүгү болуп саналат. Ар бир инсан өзүнүн бар экенин жана анын маанисин өзү таандык болгон элдин тарыхы жана жашоосу менен байланыштырып келген. Болгондо да, ал өзүнүн жашоосунун маанисин, жашоо максатын биринчи кезекте өз элинин мадания-

тынан издеген. Демек, этникалык маданияттын баалуулуктарын экзистенциалдык деп бөлсөк болот. Этномаданий баалуулуктар – бул этностук топтун мүчөлөрүнүн өзүлөрү үчүн эң мүнөздүү жана маанилүү деп эсептеген жашоого болгон көз караштардын, көрсөтмөлөрдүн, идеалдардын, маанилердин, маданий салттардын жыйындысы. Этномаданий баалуулук багыттары башка элдердин баалуулуктарына салыштырып, ал эле эмес карама-каршы койгон элдер азыр бирдиктүү адамзаттын жолунда жат көрүнүшү мүмкүн, бирок чындыгында анын жүйөлүү себептери бар.

Демек, сонунда айтарыбыз, этникалык маданияттын болушу бирдей укуктарга ээ, бирок баалуулуктары боюнча айырмаланган, ар кандай артыкчылыктарга ээ болгон башка бирөөнүн кадыр-баркын урматтоо менен айырмаланган элдердин диалогунун шартында гана мүмкүн. Башка элдин өкүлү дүйнөнү бизден башкача көрүп, башка элдердин руханий жетишкендиктерин алардын маданиятына жана жашоосуна кабыл ала аларын жана көрүүгө тийиш экендигин түшүнгөндө чыныгы өз ара түшүнүшүү пайда болот. Ошол эле учурда улут үчүн эң оптималдуу вариант бул, албетте, баалуулуктар этномаданий баалуулуктарга негизделет. Этномаданий баалуулуктарга баа берүүдө, албетте, ар бир маданий кубулуштун турмуштагы ордун, кандай муктаждыкты канааттандыруу үчүн жаралганын эске алуу зарыл. Аң-сезимдүү адам үчүн ар-намыстын, абийирдин, асылдыктын жазылбаган кодекстеринин талаптарын өздөштүрүү жана сактоодон өткөн олуттуу маселе жок. Улуттук коддун бузулушу, адеп-ахлактык бузулуу, адамдын

сырткы көрүнүшүн жоготуу салттуу түрдө этникалык маданиятта жамандык, адамга татыксыз кемчилик, үй-бүлөнү, бүтүндөй этносту маскаралоо катары айыпталат.

Адабияттар:

1. Арутюнов словарь. [Текст]. / Вып. 1. Этнос. Нация. Общество. - М.: Витан, 1996. - 201 с.
2. Бердяев Н. Труды [Текст] / Н.Бердяев. - М.: РОССПЭН, 20с.
3. Гумилев Г. История людей и история природы [Текст] \ Г.Гумилев. - М.: Прогресс, 1993. - 543 с.
4. Духовная сторона этнической культуры [Текст]. / Кн. 21. - Воронеж: ВГПУ. - 2010. - С. 289-300.
5. Зинцова М. Компоненты этнической культуры [Текст]. - М. Зинцова. - Н.Новгород: Изд. Вектор ТиС. 2010. - 146 с.
6. Исакова И. Человек в этническом пространстве: этнокультурологический подход к исследованию социальных процессов [Текст]. / И.Исакова. Новосибирск: Изд-во МОУ ГЦРО, 2001. - 343 с.
7. Мои опыты в области истории ментальностей / Р. Шпрандель. / История ментальностей. Историческая антропология. - М.: Изд - во РГГУ, 1996. - 287 с.
8. Акматалиев А.Т., Сейдалиева М.К. Роль нравственного воспитания в развитии экологического сознания. URL: - <https://elibrary.ru/item.asp?id=48619593> [Эл. ресурс] // The American scholarly journal Cross-Cultural Studies: Education and Science (CCS&ES) ISSN-2470-1262 is both moderated and refereed. USA. Volume 7, Issue II, June 2022. - С. 82-86. (дата обращения: 25.06.2022)
9. Акматалиев А.Т. Духовный кризис в современном обществе и нравственность. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. - 2022. №.1. - С. 172-176.
10. Акматалиев А.Т. Духовность и нравственность в социально-философском аспекте. / Наука, новые технологии и инновации Кыргызстана. 2022. №.3. - С. 213-216.